

Kritička teorija države Clausa Offea

Teorijsko nasljeđe Frankfurtske škole i politička teorija državno organiziranog kapitalizma

NENAD ZAKOŠEK

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Autor iz znanstvenosociološke i metodološke perspektive istražuje povezanost političke teorije Clausa Offea s teorijskom paradigmatom tradicionalne Frankfurtske škole. Usprkos nizu razlika moguće je pokazati da se Offe nadovezuje na tradiciju Frankfurtske škole, te da se može smatrati jednim od predstavnika »treće generacije« kritičke teorije u Njemačkoj.

Autor analizira glavne pretpostavke Offeove političke teorije koja predstavlja reinterpetaciju Marxove teorije krize. Povezujući Marxove uvide s rezultatima suvremenog strukturalizma, teorije sistema i teorije racionalnog izbora Offe pokazuje da se krizne tendencije suvremenoga kapitalističkog društva ispoljavaju kao kriza države blagostanja. Autor podrobno prikazuje Offeovu analizu administrativnog i legitimacijskog aspekta krize države blagostanja, kao i njegovu ocjenu novih društvenih pokreta i neokorporativizma koji se pojavljuju kao odgovori na tu krizu. Offeove normativne predodžbe orijentirane su prema gradualnom poboljšanju političkih institucija i potiskivanju tržišnih mehanizama kao pretpostavkama ozbiljenja demokratskog društva.

I.

Povezanost političke teorije i sociologije Clausa Offea¹ s teorijskim nasljeđem Frankfurtske škole nije samorazumljiva i zahtijeva posebno obrazloženje. Da bi

¹ Claus Offe pripada srednjoj generaciji njemačkih društvenih znanstvenika. Roden je 1940. u Berlinu, gdje je završio i studij sociologije, filozofije i ekonomije. Nakon nastavničkog i istraživačkog rada u Frankfurtu i Starnbergu te dužeg studentskog boravka u SAD-u, od 1975. do 1979. bio je profesor političke sociologije na univerzitetu u Bielefeldu. Od 1989. rukovodilac je Centra za socijalnu politiku bremenskog univerziteta. Njegovi su glavni radovi: *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit*, Frankfurt 1969; *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*, Frankfurt 1972; *Berufsbildungsreform*, Frankfurt 1975; *Contradictions of the Welfare State*, London 1984; »Arbeitsgesellschaft«. Strukturprobleme und Zukunftsaussichten, Frankfurt/ New York 1984; *Disorganized Capitalism*, London 1985.

se istražila ta veza valja najprije odrediti što se podrazumijeva pod Frankfurtskom školom: najopćenitije, možemo je odrediti kao teorijsku paradigmu odnosno školu. Značenje Frankfurtske škole kao teorijske paradigme možemo analizirati na dva načina: s gledišta sociologije i historije znanosti ili s metodologijskog i imanentnog teorijskog gledišta.

Sociologija i historija znanosti definiraju teorijsku paradigmu/školu kao personalno i institucionalno čvrsto omeđenu svezu teorijskih ishodišta i istraživačke prakse koja nastaje unutar posebnoga historijskog konteksta. Teorijske paradigme/škole nastaju, dakle, osobnom komunikacijom i zajedničkom istraživačkom praksom skupine znanstvenika koji su (najčešće, iako ne nužno) povezani istim institucionalnim okvirom (npr. radom na istom univerzitetu ili institutu) i koji su suočeni s istim znanstvenim problemima i historijskim iskustvom. Teorijske paradigme/škole obuhvaćaju stoga, prije svega, znanstvenike iste generacije ili višegeneracijsku znanstvenu zajednicu u kojoj postoje odnosi učitelja i učenika. U smislu te definicije pojam teorijske paradigme/škole može se primijeniti na osobne i institucionalne zajednice znanstvenika kao što su, primjerice, Bečki krug u teoriji znanosti, rani psihoanalitički krug oko Freuda, Čikaška škola u sociologiji, pa, dakako, i Frankfurtska škola. Ovisno o tome koliko se proširuje ili sužava definicija institucionalne, historijske, generacijske i komunikacijske veze među skupinom znanstvenika, oznaka »Frankfurtska škola« može imati više značenja:

a) ona može označavati najuži i čvrsto povezani krug teoretičara i istraživača u razdoblju najintenzivnije aktivnosti Instituta za socijalno istraživanje pod rukovodstvom Maxa Horkheimera, u kratkome početnom frankfurtskom razdoblju i u egzilu (dakle između 1930. i 1942), a koja je nadasve dokumentirana u *Časopisu za socijalno istraživanje* i drugim publikacijama Instituta;

b) ona može označavati djelatnost šireg kruga suradnika frankfurtskog Instituta pod Horkheimerovim rukovodstvom ne samo u prvom razdoblju njegove aktivnosti do 1942, nego i nakon povratka u Njemačku pedesetih godina i obnavljanja njegova rada, sve do Horkheimerova i Adornova povlačenja šezdesetih godina: u tom je slučaju riječ o krugu znanstvenika kojima je zajednički generacijski i historijski kontekst i koji su bar u jednom razdoblju svog djelovanja (makar i marginalno, poput O. Kirchheimera ili E. Fromma) osobno bili povezani s Institutom i njegovom užom jezgrom;

c) oznaka se, napokon, može proširiti i na znanstvenike koji su samo posredno (kroz odnos učitelja i učenika) povezani s prvobitnim krugom suradnika frankfurtskog Instituta i utoliko djeluju unutar drukčijega historijskog, kao i teorijskog konteksta: u smislu te najšire definicije moguće je, eventualno, govoriti o drugoj ili čak trećoj generaciji Frankfurtske škole.

Za metodologijski odnosno imanentno teorijski pristup teorijskim paradigama/školama nisu važne institucionalne ili osobne veze znanstvenika, nego zajedničko metodologijsko ishodište, istovjetna definicija zadaće i analitičkog okvira znanstvene teorije, kao i njoj primjerene istraživačke strategije.

U smislu takvoga zajedničkog metodologijskog i metateorijskog ishodišta Frankfurtska škola može se definirati kao teorijska paradigma koja na tragu izvornog Marxova projekta kritičke »anatomije građanskog društva«, a s obzirom na dje-

lomičnu upitnost njegovih analitičkih rezultata i osobito praktičkih konzekvencija (nadasve: odsutnost revolucionarnog proletarijata kao samodjelatnoga kolektivnog subjekta radikalne promjene i ukidanja građanskog društva), formulira strategiju filozofijski osiguranoga interdisciplinarnog istraživanja i kritike ideologije građanskog društva kao »istinskog ognjišta i poprišta cjelokupne povijesti«. ² Teorijska paradigma Frankfurtske škole podrazumijeva radikalni znanstveni antipozitivizam, koji uključuje slijedeće postavke:

— orijentaciju na spoznaju totaliteta društvenih odnosa građanskog društva nasuprot istraživanju izoliranih i kauzalno objašnjivih društvenih »fenomena« ili »činjenica«;

— povezanost interdisciplinarnoga empirijskog istraživanja društvenih znanosti s filozofijskom refleksijom metodologijskih i metateorijskih pretpostavki znanosti;

— plodnu analitičku primjenu Hegelovih/Marxovih kategorija proturječja i negacije kao dinamičkih momenata procesualno uspostavljene društvene cjeline: dijalektička procesualnost građanskog društva (kako dinamičko-razvojna, tako i autoblokirajuća ili čak autodestruktivna tendencija) izvodi se, s jedne strane, iz karaktera razmjenskog procesa odnosno procesa proizvodnje i cirkulacije roba, s druge strane, iz ambivalentnosti razmjenskom društvu imanentnog procesa racionalizacije, koji sadrži ne samo moment čovjekova oslobođenja od prirodne nužnosti, nego i tendenciju proširenja odnosa gospodstva i neslobode.

Uvažavajući postavke sociologije i historije znanosti kao i metodologijske i znanstvenoteorijske analize, postavlja se pitanje može li se, i eventualno pod kojim uvjetima, danas govoriti o nastavljanju tradicije Frankfurtske škole u Njemačkoj. Ako je odgovor na to pitanje potvrđan, kakvo je mjesto C. Offea unutar te tradicije?

Odgovor na prvo pitanje ovisi o tome kako se, iz znanstvenosociologijske kao i metodologijske perspektive, prosuduje djelovanje i utjecaj teoretičara koji ima ključno značenje za nastavljanje tradicije kritičke teorije frankfurtske provenijencije od 1960-ih godina nadalje: riječ je, dakako, o Jürgenu Habermasu. Habermas je višestrukim sponama povezan s glavnim predstavnicima tradicionalne Frankfurtske škole, Horkheimerom i Adornom, o čemu je sâm vrlo podrobno svjedočio. ³ Habermas je pedesetih godina surađivao u Institutu za socijalno istraživanje, od 1956. do 1959. bio je Adornov asistent, a 1964. je naslijedio Horkheimerovu filozofijsku katedru na frankfurtskom univerzitetu. Istovremeno, sam Habermas govori o tome da vrlo kritički recipira i znatno reformulira teorijsko ishodište tradicionalne Frankfurtske škole. Ipak, uvažavajući kontroverzne ocjene Habermasova odnosa prema teorijskoj paradigmi klasične kritičke teorije, koje ovdje ne mogu razmatrati, smatram da se njegova teorija društva bitno nadovezuje na tu paradigmu.

Štoviše, Habermas se može smatrati glavnim predstavnikom »druge generacije« Frankfurtske škole, koji ima odsudnu ulogu u njezinome kritičkom nastavljanju u promijenjenim uvjetima šezdesetih godina.

² Usp. K. Marx/F. Engels, »Die deutsche Ideologie«, *Marx-Engels-Werke*, sv. 3, Berlin 1958, 36.

³ Usp. J. Habermas, *Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt 1985.

U stanovitom smislu, Habermas je ključni posrednik između tradicionalne Frankfurtske škole i danas djelatne »treće generacije« kritičke teorije. Toj generaciji znanstvenika nedvojbeno pripada i C. Offe. Habermasov je teorijski utjecaj u velikoj mjeri vezan za institucionalni okvir njegova djelovanja, u kojem značajno mjesto zauzimaju frankfurtski univerzitet (na kojem Habermas i danas predaje) i starterški Max-Planck-Institut za istraživanje socijalnih osnova znanstveno-tehničke civilizacije, koji je Habermas vodio sedamdesetih godina i gdje je okupio veći broj mladih znanstvenika. Iako je riječ o već vrlo brojnoj skupini znanstvenika s heterogenim istraživačkim interesima, od kojih je samo dio još povezan zajedničkim institucionalnim okvirom ili međusobnom znanstvenom komunikacijom i suradnjom, smatram da je upravo ta skupina znanstvenika, na koje je upravo Habermas na ovaj ili onaj način utjecao, danas u Njemačkoj najvažniji nastavljatelj teorijske paradigme i tradicije Frankfurtske škole.

Offeova veza s Frankfurtskom školom također je, bar u institucionalnom pogledu, posredovana Habermasom, s kojim ga povezuje čitavo desetljeće intenzivne suradnje: Offe je od 1965. do 1969. bio Habermasov asistent u Frankfurtu, a od 1971. do 1975. suradnik u starberškom Institutu. A njega, kao i za Habermasa, može se ustvrditi da se vrlo kritički nadovezuje na probleme i postavke tradicionalne kritičke teorije. Zajedničko je ishodište u recepciji Marxove teorije, posredovanje tradicijom »zapadnog marksizma«, što osobito podrazumijeva teorijsko naglašavanje značenja razmjenskog procesa i robnih odnosa u analizi građanskog društva.⁴ No pravac daljnjeg tematiziranja dinamike razmjenskog društva znatno se razlikuje: dok se tradicionalna kritička teorija prvenstveno oslanja na kritičku primjenu psihoanalize i razradu paradigme »dijalektike prosvjetiteljstva«, Offeova je kritička teorija usmjerena prvenstveno na političke fenomene kasno-kapitalističkog društva i posredovana je recepcijom strukturalizma i teorije sistema. Ipak, najširi je problemski, a donekle i metodologijski okvir ostao zajednički, osobito razumijevanje teorije društva i socijalnog istraživanja kao kritike ideologije. Naposljetku valja napomenuti da predložena interpretacija Offeove socijalne i političke teorije kao dijela suvremene tradicije Frankfurtske škole možda nije u skladu s njegovim samorazumijevanjem. U opsežnom intervjuu koji je 1982. vodio s Johnom Keanom i Davidom Heldom Offe kritički govori o Frankfurtskoj školi te implicitno naznačuje svoju teorijsku distancu spram te paradigme: »Ona (Frankfurtska škola, op. N. Z.) je pokušala objasniti zašto radnički pokret nije bio sposoban da izvrši svoju revolucionarnu historijsku misiju. Izostanak tog događaja objašnjavao se ukazivanjem na ono što je klasični marksizam zvao 'nadgradnjom' — aspektima života kao što su masovno komuniciranje, znanost, obiteljski život, pučka kultura i država. Naglašavajući represivne i disciplinirajuće efekte tih elemenata nadgradnje, frankfurtski je projekt bitno pridonio razumijevanju i objašnjenju kako fašizma, tako i postfašističkog razdoblja političke normalizacije. Danas taj projekt više nije uvjerljiv. Ne bih htio osporiti važnost njihovih izuzetno plodnih i vrlo poticajnih analiza mehanizama gospodstva. Međutim, mislim da su te analize od manjeg značenja u sadašnjem razdoblju. Klasična kritička teorija očigledno je jedna vrsta teorije žrtve zato što pučanstvo u državama blagostanja

⁴ M.T. Greven u tome vidi Offeovu »prikrivenu ortodoksiju« kojom se on nadovezuje na shvaćanja T.W. Adorna.

prikazuje kao objekte gotovo totalnog upravljanja. Ta teza danas vodi u zabludu i možda je opasna te smatram da se mora dovesti u pitanje.⁵

II.

Čini se da svaka generacija u tradiciji kritičkog marksizma, kojoj pripada i Frankfurtska škola, ima svoju varijantu »povratka Marxu«, pa dakle i svoj način čitanja Marxa. Odatle proizlazi jedna od bitnih razlika Offeove pozicije u odnosu na klasičnu kritičku teoriju. Offeova lektira Marxa — što je karakteristično za cijelu generaciju društvenih znanstvenika koji su studirali i stupili na teorijsku scenu šezdesetih godina — nije toliko rukovodena Lukácsom i Korschom (koji su usmjerili pažnju ranoga frankfurtskog kruga na Marxovu teoriju povijesti i kritičku antropologiju), nego je prije svega usmjerena na — strukturalistički inspiriranu — reinterpretaciju Marxove kasne kritike političke ekonomije. Jedan od rezultata te orijentacije u interpretaciji Marxa jest, kao što je zacijelo poznato, nastanak nove marksističke ortodoksije (koja počinje s ocem strukturalističkog marksizma, Althusserom, i seže do najmlađe generacije njemačkih egzegeta Marxova *Kapitala*). Međutim, Offe je u svojoj lektiri Marxa pokazao izuzetnu inovativnost koja ga razlikuje od većine neomarksista njegove generacije i koja ga je vrlo brzo dovela u sukob s novom marksističkom ortodoksijom u Njemačkoj.

Offeova orijentacija na političku teoriju kasnog kapitalizma ne proizlazi, dakako, samo iz drukčijeg čitanja Marxa u odnosu na klasičnu kritičku teoriju, nego je još više uvjetovana promijenjenom historijskom perspektivom. Referentni problemi, koji su obilježili teorijsku paradigmu rane Frankfurtske škole, bili su raspad Vajmarske republike i uspon fašizma, središnji problem suvremene teorije društva kasnog kapitalizma jesu nastanak i proturječni razvoj intervencionističke države blagostanja. Stoga je država blagostanja glavni predmet Offeove socijalnoznanstvene analize i političke teorije. Pritom on razlikuje dva bitna aspekta državnih institucija i njihova funkcioniranja, koji se u zbilji često isprepliću, no ipak se mogu plodno analitički razlučiti:

a) *administrativno* djelovanje odnosno *upravljački* učinci države, koje istražuje prvenstveno s obzirom na njihovu *funkciju* u reprodukciji kasnokapitalističkog društva;

b) *legitimacijski* procesi posredovani mehanizmima masovne demokracije, koji osiguravaju nužnu razinu građanske lojalnosti i autonomije djelovanja državnih institucija.

Oba aspekta državnog djelovanja odvijaju se u proturječnom procesu koji uvijek iznova dovodi do kriza. Analizirajući taj proces, Offe na nov način interpretira Marxovu teoriju krize kapitalističkog društva: mehanizmi kapitalističke države zadobivaju u razvijenim kapitalističkim društvima središnje mjesto u održavanju stabilnosti ekonomskog procesa reprodukcije i cjelokupnog društvenog poretka, ali ujedno postaju najfragilnijim i najproblematičnijim činiocem tog procesa.

(1) Kapitalističko društvo ima karakter tržišnog društva, ono funkcionira kao splet odnosa između vlasnika robâ. Vlasnici robâ uspostavljaju međusobne odnose posredstvom razmjene, a ukupnost tih odnosa tvori proces razmjene na temelju

⁵ *Contradictions of the Welfare State*, 255.

kojeg se društvo reproducira. Proces razmjene ne može se održati kao samonikli, kvaziprirodni proces; on zahtijeva uspostavljanje posebnih komplementarnih institucija koje osiguravaju pretpostavke njegova odvijanja. Riječ je o institucijama kapitalističke države pomoću kojih se formira, razmjenskom procesu neophodni, pravni sistem, organiziraju se infrastrukturne funkcije koje se u danim okolnostima ne mogu privatnokapitalistički izvršavati, osiguravaju se nužna količina i kvaliteta radne snage koja je neophodna za kapitalističku proizvodnju.

Kapitalistička je država, dakle, funkcionalno orijentirana na održavanje procesa razmjene kojim se reproducira kapitalističko društvo (tu funkciju izvršavaju njezini administrativni mehanizmi). U toku razvoja kapitalističkog društva stalno se proširuju administrativni mehanizmi i instrumenti države, a održavanje pretpostavki procesa razmjene postaje kompleksnije. U nastojanju da spriječi cikličke ekonomske krize kapitalistička država razvija sve kompliciranije instrumente ekonomskopolitičkog intervencionizma. No u tom nastojanju da održi proces razmjene, država proizvodi proturječne efekte, koji dolaze do izražaja kao specifične administrativne ili legitimacijske krize.⁶ Te krize nužna su posljedica položaja države u odnosu na proces razmjene: održavanje procesa razmjene zahtijeva sve više državnog upravljanja, ali ono ne smije ugroziti autonomiju privatnovlasničkog odlučivanja, budući da se time dovodi u pitanje njegov opstanak. Funkcioniranje države zahtijeva njezinu što veću autonomiju (da bi mogla djelovati kao država, tj. kao institucija koja reproducira *opće uvjete* procesa razmjene), no ujedno proširenje funkcija i kompetencija države ima u instituciji privatnog vlasništva i »investicijske suverenosti«⁷ pođuzetnika svoju nepremostivu granicu (ako je, naime, riječ o kapitalističkoj državi).

Utjecaj državnog intervencionizma na organizaciju društvenog rada također je proturječan. Država na tom području ima dvostruku zadaću: s jedne strane da pomoću školskog sistema, instrumenata politike zapošljavanja i drugih mehanizama proizvede radnu snagu koja količinom i kvalitetom odgovara potrebama kapitalističke ekonomije, s druge strane da socijalnom politikom osigura opstanak onim dijelovima radne snage koji su privremeno ili trajno isključeni iz procesa razmjene (nezaposleni, bolesni, stari). Međutim, institucije države blagostanja koje izvršavaju te zadaće imaju istovremeno za posljedicu to da sve veći dio društvene radne snage ispada iz procesa razmjene, bilo kao zaposleni u državnom aparatu i javnim službama, bilo kao klijenti socijalne politike države. Država blagostanja također iz temelja mijenja položaj pojedinca u tržišnom društvu: liberalni postulat koji slobodu pojedinca, primjerenu tržišnim odnosima, vezuje uz obavezu da sebi i svojoj obitelji osigura egzistenciju, sve je nedjelatniji. Socijalne usluge države blagostanja pretvaraju se, zahvaljujući mehanizmima masovne demokracije, u neotuđiva prava pojedinca, čime država preuzima obavezu da osigura određenu razinu socijalne sigurnosti i blagostanja. Posljedica takvoga stanja jest erozija radne i

⁶ Usp. C. Offe, »Tauschverhältnis und politische Steuerung«, u: *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*.

⁷ Usp. C. Offe/V. Ronge, »Thesen zur Begründung des Konzepts des 'kapitalistischen Staates' und zur materialistischen Politik-forschung«, u: C. Pozzoli (izd.) *Rahmenbedingungen und Schranken staatlichen Handelns, Frankfurt 1976*.

poduzetničke⁸ motivacije koja dovodi u pitanje nesmetano funkcioniranje kapitalističke ekonomije. Neoliberalni i neokonzervativni politički programi osamdesetih godina pojavljuju se kao odgovor upravo na te razvojne tendencije državnoorganiziranog kapitalizma.

Offe pokazuje kako se krizno funkcioniranje države blagostanja u odnosu na proces razmjene transformira u internu krizu državnog aparata, koji sve teže uspijeva pribaviti i uravnotežiti osnovne resurse svog djelovanja: financijska sredstva, administrativnu racionalnost i legitimnost.⁹ Država blagostanja dospijeva u kroničnu financijsku krizu zato što se sistematski povećava diskrepancija između sredstava koja se mogu pribaviti fiskalnim putem i izdataka što ih proizvodi rastuća razina zahtjeva spram države (jedna od posljedica fiskalne krize jest kronična inflacija koja obilježava razvijene kapitalističke ekonomije nakon drugoga svjetskog rata). Administrativna racionalnost državne uprave podrazumijeva relativno visoku autonomiju djelovanja i distanciju spram posebnih interesa kapitalističkog društva, unutrašnje diferenciranje uprave uz visok stupanj međusobne koordinacije, sposobnost prerade rastuće količine informacija i dalekosežne prognostičke kapacitete. Sva ta obilježja administrativne racionalnosti postaju problematičnima u suvremenoj državi zbog tendencija birokratske disfunkcionalnosti, ispreplitanja upravnog djelovanja s različitim partikularnim interesima ili naprosto nepodobnosti administrativnih sredstava za prepoznavanje i rješavanje niza problema koji se pojavljuju u kasnokapitalističkom društvu. Napokon, i treći resurs državnog djelovanja postaje sve oskudniji i problematičniji: legitimnost kao faktička spremnost građana da prihvate rezultate procesa političkog odlučivanja u državnim institucijama.

(2) Jedno od značajnih obilježja Offeove političke teorije sastoji se u tome što — za razliku od većine suvremenih marksističkih analitičara države — ne reducira njezinu razvojnu dinamiku na funkcionalne imperatve kapitalističke ekonomije. Offe uočava autonomnu dinamiku legitimacijskih procesa u kapitalističkoj državi i podrobno se njome bavi. Aktualno obličje kapitalističke države, nije, dakle, puki odraz »strukturnih« imperativa, nego se može objasniti tek kompleksnom interakcijom između zahtjeva administrativnog djelovanja i organizacije uprave s jedne, te legitimacijskih procesa, s druge strane.

Legitimacijski procesi moderne države blagostanja odvijaju se u institucijama masovne demokracije koje nastaju u 20. stoljeću. Središnja institucija masovne demokracije jest moderna konkurentska stranka.¹⁰ Konkurentske masovne stranke nastaju transformacijom devetnaestostoljetne liberalne demokracije s ograničenim glasačkim pravom u demokratski politički sistem općeg prava glasa i participacije

⁸ Slično kao što radnik očekuje da bude zaštićen od rizika svoga tržišnog položaja i da raspolaže sredstvima egzistencije neovisno o svojoj radnoj sposobnosti ili mogućnosti zapošljavanja, tako i kapitalistički poduzetnik sve više očekuje da država — subvencijama, javnom potrošnjom, poreznom politikom itd. — preuzme investicijske i tržišne rizike njegova poduzeća.

⁹ Usp. C. Offe, »'Krisen des Krisenmanagement': Elemente einer politischen Krisentheorie«, u: M. Jänicke (izd.), Herrschaft und Krise. Beiträge zur politikwissenschaftlichen Krisenforschung, Opladen 1973.

¹⁰ Usp. C. Offe, »Competitive party democracy and the Keynesian welfare state«, u: Contradictions...

masa, osobito radničkog pokreta i njegovih organizacija, u parlamentarnoj politici (iznimku predstavlja politički sistem SAD-a u kojem se masovne konkurentske stranke formiraju već u toku 19. stoljeća). Institucija konkurentske stranke omogućuje u uvjetima općeg prava glasa integraciju revolucionarnog potencijala radničkih stranaka unutar parlamentarno-demokratskog političkog sistema. Ta integracija radikalnih potencijala zbiva se unutrašnjom strukturnom transformacijom političkih stranaka koje u 19. stoljeću postoje kao organizacijski neizgrađena tijela bez čvrste strukture. Taj proces obuhvaća osobito slijedeće momente:

(a) deradikalizaciju stranačke ideologije, budući da su stranke orijentirane na izborni uspjeh, maksimiranje i formiranje koalicija te stoga nastoje reducirati teme koje su odbojne za široki umjereni sloj birača ili koje načelno onemogućuju suradnju s drugim strankama;

(b) birokratizaciju i centralizaciju stranačkog aparata koji treba osigurati permanentnu akumulaciju resursa (članova, novca i »ličnosti« podobnih za funkciju stranačkih kandidata na izborima), organizirati neprestanu stranačku propagandu i regulirati unutarstranačke konflikte;

(c) sve veću sociostrukturnu i kulturnu heterogenost pristaša i birača kojima se stranka obraća.

Razvoj masovnih konkurentske stranaka u većini suvremenih demokratskih političkih sistema rezultira eliminiranjem ili, u najmanju ruku, marginalizacijom manjih stranaka. Također nestaju monotematske stranke i stranke koje reprezentiraju strogo omeđene socijalne skupine. Tradicionalne radničke stranke, kao i kršćanske, konzervativne i liberalne stranke transformiraju se u drugoj polovici 20. stoljeća u tzv. pučke ili narodne stranke, »catch-all parties« ili »omnibus-stranke«. Stranke se natječu za naklonost cjelokupnoga biračkog potencijala, što pretpostavlja vrlo široki programski konsenzus i tek marginalne političke razlike. Sve su pučke stranke ujedno obilježene rascjepom između stranačke elite i stranačkog članstva i birača: elite dominiraju unutarstranačkim procesima definicije tema i odlučivanja, a obični se članovi, u ime stranačkog »jedinstva« koje nameće konkurencija s drugim strankama, lišavaju utjecaja i deaktiviraju.

Razvojne tendencije masovne demokracije generiraju, međutim, legitimacijsku krizu države, koja od kraja šezdesetih godina značajno smanjuje legitimnost kao resurs kojim raspolaže i na koji se može osloniti administrativni aparat države. Dominantni tip birokratizirane masovne konkurentske stranke sve je nepodobniji kao instrument političke integracije raznolikih društvenih interesa: sve veći broj interesa ne može se artikulirati i medijalizirati »začepljenim« kanalima političkih stranaka.¹¹ Desupstancijaliziranje političkog konflikta i sociokulturna neodređenost i heterogenost tema i pozicija u političkom procesu razaraju tradicionalne kolektivne političke identitete (osobito socijalno definiranih skupina, primjerice industrijskih radnika ili sitnih obrtnika): time ujedno nestaju tradirani normativni sistemi koji su bili značajan izvor i neupitna pozadina legitimnosti državne vlasti. Naposlijetku, vrlo bitan uzrok legitimacijske krize koju pospješuju institucije masovne demokracije jest i programska odgovornost države blagostanja za očuvanje

¹¹ Usp. C. Offe, »Konkurrenzpartei und kollektive politische Identität«, u: R. Roth (izd.), *Parlamentarisches Ritual und politische Alternativen*, Frankfurt/New York 1980.

i poboljšanje životnih uvjeta pučanstva (o tome je već bilo riječi): konkurentske se stranke natječu u obećanjima »izbornih poklona« biračima i tako potiču »inflaciju zahtjeva« odnosno podižu razinu zahtjeva spram države blagostanja koju pučanstvo smatra legitimnom. Ta tendencija rezultira preopterećenošću administrativnog aparata i budžeta države, potkopava povjerenje pučanstva u političke stranke u onoj mjeri u kojoj izborna obećanja bivaju demantirana imperativima političke i ekonomske »realnosti«, i slabi normativnu orijentaciju na postignuće i princip učinka koja je neophodan preduvjet kapitalističke tržišne ekonomije.¹²

Time je apostrofirani i sadržajni aspekt legitimacijske krize koji dovodi u pitanje dugotrajni socijalni mir koji je omogućila država blagostanja. Socijalni konsenzus koji je uspostavljen u razvijenim kapitalističkim društvima poslije drugoga svjetskog rata počivao je na povjerenju »masa«, prije svega radništva, u »igru pozitivne sume«, tj. u mehanizam koji u uvjetima stalnoga ekonomskog rasta nagrađuje spremnost na socijalnu i političku kooperaciju porastom životnog standarda i eliminiranjem tržišno uvjetovanih egzistencijalnih rizika. Socijalni konsenzus je, s druge strane, također podrazumijevao spremnost imućnijih slojeva na solidarnost sa socijalno slabijima, uključujući i pristanak na stanovito ograničenije vlastite ekonomske i političke moći u svrhu očuvanja socijalnog mira. Sve te pretpostavke socijalnog konsenzusa države blagostanja danas su dovedene u pitanje. Stalni ekonomski rast postao je dvojbjen, ne samo iz ekonomskih, nego još više iz ekoloških razloga. Promjena socijalne strukture kasnokapitalističkih društava relativirala je mehanizam proporcionalnog porasta životnog standarda i udjela u blagostanju svih socijalnih skupina: fenomeni kao što su strukturalna nezaposlenost, ekonomske migracije, dekvalfikacija određenih segmenata radne snage i sl. prijete trajnom diskriminacijom i marginalizacijom manjeg dijela radnog stanovništva. Istovremeno nestanak ili problematičnost zajedničkog sistema vrijednosti društva potiče u tzv. novoj srednjoj klasi i drugim imućnim slojevima individualističko-instrumentalne stavove u odnosu na državu blagostanja i smanjuje spremnost na solidarno ponašanje: riječ je o procesima koji jasno dolaze do izražaja u jačanju neokonzervativnih i neoliberalnih političkih pozicija.¹³ Ukratko, ekonomske, sociostrukturne i kulturne pretpostavke socijalnog konsenzusa koji je u drugome poslijeratnom razdoblju obilježavao države blagostanja danas su postale krajnje dvojbene.

(3) Osamdesetih godina je C. Offe osobitu pažnju posvetio fenomenima koji se javljaju kao reakcija na financijsku, administrativnu i legitimacijsku krizu države blagostanja. Najvažniji među tim fenomenima svakako su novi društveni pokreti i neokorporativizam.

Novi društveni pokreti rezultat su istih sociostrukturnih promjena koje su osnova povećane receptivnosti za neokonzervativne političke stavove, kao i procesa trajne marginalizacije manjinskog segmenta radnog stanovništva: s jedne strane kontinuirano narastanje nove srednje klase, s druge strane trajno isključivanje

¹² Usp. C. Offe, »'Unregierbarkeit'. Zur Renaissance konservativer Krisentheorien«, u: J. Habermas (izd.) *Stichworte zur 'Geistigen Situation der Zeit'*, Frankfurt 1979.

¹³ Usp. C. Offe, »Democracy against the welfare state? Structural foundation of Neo-conservative political opportunities«, u: *Political Theory*, XV, br. 4/1987.

sve većih dijelova društva iz procesa razmjene. Na kulturnoj razini te sociostrukturne promjene potiču nastanak nove vrste interesa koji se ne mogu artikulirati kroz institucije političkog sistema masovne demokracije.¹⁴ Novi društveni pokreti artikuliraju interes za očuvanjem višestruko ugroženih identiteta, kao i simboličkih ili prirodnih »teritorija« uz koje se ti identiteti vezuju. U stanovitom smislu, dakle, novi društveni pokreti ujedinjuju konzervativne vrijednosne impulse s emancipatorskim komunikativnim strukturama i radikalno-demokratskim vrijednostima i organizacijskim formama. Offe smatra da inovacijski potencijal novih društvenih pokreta ovisi o tome koji će razvojni scenarij — od više načelno mogućih — prevladati u razvijenim kasnokapitalističkim društvima Zapada:

(a) stvaranje tzv. »velike koalicije« između socijaldemokratske matice i liberalno-konzervativnoga građanskog političkog bloka potpuno bi marginaliziralo nove društvene pokrete i eliminiralo njihov potencijal promjene;

(b) savez novih društvenih pokreta i liberalno-konzervativne desnice rezultirao bi deradikalizacijom i postupnom kooptacijom njihova protestnog potencijala;

(c) jedino povezivanje novih društvenih pokreta i socijaldemokratske ljevice nagovješćuje nastanak nove političke paradigme koja bi integracijom socijalističkih i ekoloških političkih predodžbi mogla demokratski i nerepresivno prevladati krizu države blagostanja.

Neokorporativizam predstavlja pokušaj da se deficiti države blagostanja prevladaju stvaranjem institucionalnih alternativa državnom upravljanju.¹⁵ Uglavnom je riječ o tome da se administrativni i legitimacijski potencijal organiziranih interesa (udruženja, sindikata, interesnih grupa) iskoristi za rješavanje političkih i upravnih zadataka koje administrativni aparat države i demokratski legitimirane instancije odlučivanja ne mogu izvršiti. Offeova analiza pokazuje, međutim, da je inovativni potencijal neokorporativizma vrlo ograničen. Neokorporativističke institucije mogu biti efikasnije od tradicionalne državne administracije, ali su istovremeno nestabilne i po pravilu vezane uz dodatne političke i sociokulturne uvjete koji su teško ostvarivi u većini razvijenih kapitalističkih društava. Neokorporativističke strukture također su deficitentne s aspekta teorije demokracije: odluke koje se u njima donose rezultat su, prije svega, odnosa moći i interesnih kompromisa, a ne demokratski legitimiranoga političkog interesa.

(4) Offeova kritička teorija države nedvojbeno je razrađenija u svome analitičkom dijelu, koji je i prognostički vrlo vrijedan, nego u svojoj normativnoj perspektivi. Da li je riječ o nedostatku filozofijske refleksije njegove političke teorije, koja je inače jedno od bitnih obilježja teorijske tradicije Frankfurtske škole (a što je svojedobno sugerirao M. T. Greven)?

Smatram da to nije slučaj. Offeova suzdržanost u pogledu normativnih smjernica prije svega je posljedica teorijskog opreza i nesklonosti prema velikim, ali nepreciznim, filozofijskim skicama, kao i — što je možda još važnije — temeljnog

¹⁴ Usp. C. Offe, »New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics«, u: *Social Research*, LII, 1985.

¹⁵ Usp. C. Offe, »Korporatismus als System nichtstaatlicher Makrosteuerung?«, u: *Geschichte und Gesellschaft*, X, 1984.

iskustva da je pojam revolucije u razvijenim kasnokapitalističkim društvima izgubio svoje značenje. Njegove se normative predodžbe uglavnom mogu svesti na dvije natuknice: institucionalni gradualizam i maksimalno moguće dekomodificiranje društvenih odnosa. Drukčije rečeno, Offeu se ne postavlja dilema između prihvaćanja političkih institucija i potpune političke spontanosti, nego između »dobrih« i »loših« institucija. Vodeći princip institucionalne promjene pritom treba biti maksimalno ograničavanje razmjenskog procesa kao preduvjet zbiljske demokracije.

Nenad Zakošek

CLAUS OFFE'S CRITICAL THEORY OF THE STATE

The Theoretical Legacy of the Frankfurt School and the Political Theory of State Organized Capitalism

Summary

The author explores the connection between the political theory of Claus Offe and the theoretical paradigm of the traditional Frankfurt school from the perspective of scientific sociology and methodology. In spite of numerous differences it can be shown that Offe is linked with the tradition of the Frankfurt school and can be considered as one of the representatives of the "third generation" of the critical theory in Germany.

The author analyzes the main tenets of Offe's political theory which is a reinterpretation of Marx's theory of crisis. Connecting Marx's insights with the results of contemporary structuralism, system theory, and the theory of rational choice Offe shows that the crisis tendencies of contemporary capitalist society take the form of welfare state crises. The author gives a detailed account of Offe's analysis of the administrative and legitimitative aspects of the crisis of the welfare state as well as of his estimate of new social movements and of neocorporatism that arise in response to this crisis. Offe's normative ideas are oriented towards a gradual improvement of political institutions and the suppression of market mechanisms as towards preconditions for bringing a democratic society into being.